

ROMANTİK ve RASYONALİST GELENEKLER ARASINDA GÖÇMEN KÜLTÜRLER*

Prof.Dr. Şaban Ali Düzgün
duzgun@ankara.edu.tr

Göç olgusu sadece politik yahut ekonomik bir bağlama oturtulacak kadar yalınkat bir olgu değildir. Göçün ilk evrelerinde bu iki unsurun ağırlıklı olarak göç meselesini değerlendirmede belirleyici olduğu inkâr edilemez. Ancak ilerleyen evrelerde meselenin daha ciddi boyutları da açığa çıkmakta ve mesele varoluşsal bir kerteğe varıp dayanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle mesele sosyal, kültürel, dini ve hatta insani boyutlarıyla oldukça karmaşık bir yapıya evrilmektedir. Bu da problemin çözümüne yönelik çabalara çok farklı kesimlerden aktörlerin katkıda bulunma zorunluluğunu dayatmaktadır. “Her göçün kendine özgü sebepleri olsa da, göçmenlerin gittikleri yeni topraklarda yaşadıkları problemler hemen hemen aynıdır” tespiti yapılırken¹ bu meselenin küresel boyutuna işaret edilmektedir.

Farklı (Hâkim) Kültürlerde Kendini İfade Edebilme Gücü

Göçmenler göç ettikleri topraklarda geleneksel sosyal statülerini kaybederler ve yeni güçlü kültür karşısında geleneksel değerlerine ilişkin kabulleri sarsıntıya uğrar. Karşılaştıkları yeni eğitim ve dil engeli de bu sarsıntının tuzu biberi olur. Böyle sarsıcı bir ortamdaki hâkim kültürlerde insanlar, alışageldikleri olağan kültürel iklimin dışına çıkmanın yarattığı zihin haliyle, içinde buldukları kültüre karşı şu muhtemel refleksi geliştirirler:

1. Kendini bütünüyle yeni kültüre teslim etmek: Asimilasyon.
2. Uyum göstermek: Entegrasyon.
3. İki kültür arasında keskin bir ayırım yapmak ve eski kültürüne yapışmak: Seperasyon.
4. Kendine hiçbir grup içinde yer bulamamak, a’rafta kalmak: Marjinalite.

* *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar* (Ankara, 2012) kitabımızın içinde, ss.285-296.

¹ Bkz. Zolberg Aristide, “The Next Waves: Migration Theory for a Changing World”, *International Migration Review*, 23: 403-430; Ayrıca bakz. Aristide Zolberg, “International Migration in Political Perspective”, *Global Trends in Migration*, ed. Marry Kritz, C.Keely ve S.Tomasi, ss.3-27. New York: Center for Migration Studies.

İnsanlığın binlerce yıllık dinsel ve kültürel kazanımının, bu şıklardan hangisini doğuracak şekilde bizi yönlendirmesi gerektiği aşağıda geniş bir şekilde irdelenecektir.

Kalıcı ve Geçici Göç Olgusu

Bu refleksler yeni yerleşilen topraklarda, **kalıcı veya geçici göç olgusuna** bağlı olarak, bir kimlik oluşturma sürecinin de anahtarını içinde barındırır. Kalıcı göçlerde geleceği planlamanın bir parçası olarak entegrasyon hesapları yapılırken, geçici göçlerde böyle bir hesap içine girilmez. Geçici göçlerde ekonomik kaygılar ön plandadır. Örneğin Almanya'ya ilk giden Türk işçilerin paralarını Alman bankalarında tutmayıp hemen ülkelerine transfer etmeleri, haklı olarak, bu geçicilikle ilgili ip uçları vermektedir. Aynı durumu ABD'ye göç eden Latin kökenlilerde tespit etmek de mümkündür.

Göçmen Gruplarda Mobilite Sebebi ve Uyum'a Etkisi

İnsanların kendi iradeleriyle göç ettikleri ülkelerdeki durumlarıyla (sosyal mobilite), zorunlu olarak göç ettikleri (özellikle iş gücü göçleri/mesleki mobilite) ülkelerdeki durumları arasında, buldukları ülkedeki kültür politikalarına karşı geliştirecekleri refleks açısından, önemli fark gözlenmektedir. Birincisinde dikey olarak yükselme yani bir sınıf atlama arzusu ve buna hazır bir irade vardır. İkincisinde yani iş gücü göçlerinde sınıf atlama kaygısı olmadığı için, mevcut kültüre karşı kendiliğinden bir direnç gelişir.

Sosyal mobilitenin olduğu Amerika örneği ile mesleki mobilitenin söz konusu olduğu Avrupa örneğini karşılaştırdığımızda söylemek istediğimiz daha da netlik kazanacaktır. Bunun için de 20 yıl Amerika'da kalan bir Türk ailenin Türkçeye ve Türk kültürüne ilişkin ilgisi ve bilgisi yok denecek seviyeye inerken, mesleki mobilitenin olduğu Avrupa örneğinde tam tersi bir seyir gözlenmektedir. İki örnek arasındaki fark, hem göçün sebebinden hem de göçmen niteliğinden kaynaklanmaktadır.

Batı'nın Batı-Dışı Toplumlara İlişkin Algısı ve Yarattığı Sonuçlar

Batı'nın kendi dışındaki kültürlere karşı iki tür refleks geliştirdiği bilinmektedir. Bunlardan biri Batı dışı toplumların her tür düşünce ve pratiğinin saygın olduğu ve Batı için bir değer taşıdığı tezini savunan Romantik gelenektir. Batı-dışı toplumlara ilişkin bu tutum günümüzde postmodernizm tarafından çok kültürlülük vurgusuyla seslendirilmektedir. Modernliğin sadece Batı tarafından temsil edildiğini öngören tek tip modernlik söylemlerinin eleştirilerek, Batı-dışı modernliğin de mümkün olduğunun seslendirilmesi de bu yaklaşımın bir devamı olarak görülebilir.

Geliştirilen ikinci refleks ise, tarihi çizgisel bir seyirle algılayan ve gelinen son noktada bütün rasyonelliği Batı'nın temsil ettiğini söyleyerek onun dışında kalanlara hiçbir değer atfetmeyen rasyonalist gelenektir. Bu gelenek

Aydınlanmadan sonra Batı tarzı modernizmin, Batı-dışı toplumlara karşı genel refleksi olarak kendini göstermiştir. Batı-dışı toplumları bir bütün olarak akıl dışı gören bir tutumdur bu. Batı'nın kendi dışındakilerle ilişkisini bu temel üzerine inşa etmesi, bir tür *kültürel şiddet* uygulamasıdır ve bu kültürel şiddet kendini *doğrudan şiddet* olarak tanımlanan bildik şiddet uygulamaları şeklinde göstermektedir. Avrupa'da en büyük Müslüman nüfusa ev sahipliği yapan Fransa'da yaşanan şiddet eylemlerinin gerçek nedeninin, bu insanlara karşı uygulanan kültürel şiddetin yattığı rahatlıkla söylenebilir.

Batı-dışı toplumların nasıl bir gelişme ve çağdaşlaşma seyri takip edebilecekleri konusunda tartışılan iki tez de, bu iki karşıt görüşün bir devamı durumundadır. Bunlar; *bağımlılık tezi* ve *post-kolonyal tez*'dir.

Bağımlılık tezi, Batı toplumlarının Batı dışı toplumları süresiz bir şekilde belirlediklerini iddia ederken, post-kolonyal tez Batı dışı toplumların kendilerine has bir tür modernlik geliştirebileceklerini kabul etmektedir.

Batılı gelişme çizgisini evrensel bir gidiş olarak gören birinci tutuma göre, Batı modernizminin ulaştığı liberal yaşam biçimi, bütün gidişatların ulaşacağı yegâne türdür. Bütün gelişme eğilimleri, gelip oraya çıkacaktır. Başka bir ifadeyle Roma'ya çıkan birçok yol olsa da, Roma bir tanedir.

İkinci tez ise, Batı'yı yegâne medeniyet kurucusu ve taşıyıcısı olarak görmenin yanlışlığını iddia ederek, farklı modernliklerin imkânını savunmaktadır.²

Dünyanın farklı etnik, dinsel, kültürel vs. kimlikleri yoğun olarak bir arada görmeye başladığı günümüzde, bu ikinci tutumun, çatışmanın ve izolasyonun fitilini ateşlediğini söylemek abartı olmayacaktır. Göç alan ülkelerin, göçmenleri kendi kültür bestelerini zenginleştirecek yeni bir nota olarak görme yönünde geliştirecekleri yeni bir anlayış ve bu anlayışın eğitim politikalarına yansımaları, yeni dönemdeki eğitim politikaları için kırılma noktası olacaktır. Bu kırılma noktası bir taraftan toptan kabul etme ya da toptan reddetme mantığına karşıt olarak seçmeci bir tavrı olumlamakta, diğer yandan tarafların hem 'hayat diyalogu' aracılığıyla hem de entelektüel üretim kanalıyla birbirlerinden yararlanmasını öngörmektedir.

Buradan hareket ederek, hangi kültür ortamında olurlarsa olsunlar Batı dışı toplumların kendi kültür kodlarıyla bir çağdaşlık geliştirmelerinin imkânını kabul etmek gerekecektir. Bunu Müslüman toplumlar özelinde tartışmak gerekirse şunu söylemek gerekir: İslam, mensupları için yeni formlar

² Bu hususta Talal Esed'in şu çalışmalarına bakılmasını öneririm: *Formations of the secular: Christianity, Islam, modernity*, Stanford: Stanford University Press, 2003; *Anthropology & the colonial encounter* (edisyon), London: Ithaca Press, 1973; *The idea of an anthropology of Islam*, Washington: Center for Contemporary Arab Studies, 1986.

yaratacak bir kudrete sahiptir. Bu kudret kendini, indiği toplumu dönüştürmede ve kendine has bir medeniyet yaratmada zaten göstermiştir.

Bir dinin böyle bir çağdaşlık yaratma kapasitesini ölçmenin yolu, hem kendi mensupları hem de diğer din ve düşünce mensupları için ne kadar yaşam alanı açtığına bakmaktan geçer. Bu çerçevede ilk olarak Kur'an rengine, dinine, diline, vs. bakmadan bütün insanları temel hakları itibariyle güvenceye almaktadır (Maide 5: 32). İkinci olarak Ehl-i K(k)itapla yani hem farklı dinlerden olanlarla hem de kitabi olanlarla yani asgari insani endişeleri paylaşan medeniyet mensuplarıyla Müslümanlar arasında anlaşmalara bağlı ilişkiler kurarak ortak iyi (*maruf*) ve ortak yarar (*enfa'*) etrafında bir hayatın kurulmasını talep etmektedir. Yine hangi dine ait olduğuna bakmadan bütün mabedlerin korunmasını temel insan haklarından saymaktadır. Bütün bunlar evrensel çağdaşlığın, ön şartlarıdır. Pozitivist çağdaşlığın insanlığa huzur getirememesinin sebebi, bu en temel ilkeleri herkes için savunamamış olmasıdır.

O zaman yeni bir çağdaşlık iddiası, pozitivist olarak tanımlanandan ayrı özellikler taşıyabilmelidir. Hz.Peygamberin yeni dini insanlara anlatmaya başlamadan, daha önce var olan dinsel, kültürel, vs. yanlışlardan zihnini arındırması yönündeki emir (*ver'rücze fehür: bütün olumsuzluklardan zihinsel bir hicret yaşa, onlardan uzaklaş, Müddessir 74: 5*), bu yeni çağdaşlığı yaratma amacını taşıyanlar için bir kılavuzdur. Müslüman toplumlar mevcut medeniyetin bir bütün olarak insanlık için yarattığı ayrımcılık, hakikati kendi tekeline alma, gibi bütün olumsuz örnekleri temizleyerek, bir anlamda zihinsel bir hijyene girişerek bu işe başlamalıdır. Bu durumda, bu yeni çağdaşlığın taşıması gereken özellikler, mevcut pozitivist çağdaşlığın yıkıcı karakterine bakılarak tespit edilebilir. Peki, bu pozitivist medeniyetin yıkıcı özelliği nedir?

Pozitivist temelli çağdaşlaşma, her şeyden önce, tekelci bir tutum sergilemektedir. Hakikat tekerciliği, kurtuluş tekerciliği, Tanrı tekerciliği, cennet tekerciliği, gibi uzatılması mümkün olan bu etnosentrizm, Yahudi-Hıristiyan geleneğin genetiğine sinmiştir. Bütün açıklama biçimlerini '*merkez'* ve '*çevre'* yahut '*ben'* ve '*öteki'* terimleri üzerinden kurmaya alışan bu tekelci çağdaşlık, Batı kültür havzasının dışında kalanların tamamını bir kategori, kendisini ise bağımsız ayrı bir kategori olarak görme miyopluluğuna yakalanmıştır.

Bu etnosentrizme bağlı olarak dünyayı homojen/tek tip bir yapıya dönüştürme hedefi de şiddeti yaratmıştır. Bu zihniyet, hem rönesanstan başlamak üzere 18. yüzyıla kadar süren Avrupa'nın sömürgeci emperyal stratejisinde hem de sömürge-sonrası süreçte Batı-dışı toplumlarla olan ilişkisinde keşfedilebilir. Aydınlanmadan itibaren Batı düşüncesi, gerçekliğin nesnel doğası ile kendi içinde bulunduğu şartlar arasında bir özdeşleştirmeye

gitmiş, Batı dışı toplumlara tepeden bakan ve bunları kültürel olarak bile irdeleme gereği duymayan bir paradigma geliştirmiştir. Bu paradigma, söz konusu toplumların büyük bir kısmını Sosyolojinin çalışma alanına dahi sokmamış, alt kültürler olarak görerek, Etnoloji ve Antropolojinin konusu haline getirerek araştırmıştır. Batı dışı toplumların gelişme seyrini tartışan bu teknelci düşünce, bu toplumların gelişmesinin ancak Batı zihninin yol haritasını takip etmeleriyle mümkün olabileceği söylevini geliştirmiştir ve maalesef bunu onlara da benimsetebilmiştir.

Avrupa bağlamında ifade etmek gerekirse, Anglo-Saksonlar ve dışındakiler ayrımı, Batı'nın ruhuna işlemiş bulunuyor ve bundan kolay kolay da kurtulacak gibi görünmüyorlar. Benzer şekilde, tepkisel düşünme ve davranma biçimi kolonyal dönemle birlikte Batı-dışı toplumların ruhuna da işlemiş bulunmaktadır. Bu sebeple, Müslümanlar dahil Batı-dışı toplumların da sömürgecilik döneminden kalma tepkisel reflekslerde bulunma alışkanlığından ve bunun yarattığı eylem tarzından vazgeçmesi gerekmektedir. Müslüman dünyanın Doğu-Batı ilişkilerini, *hikmet*, *mev'iza* ve *en iyi ile mücadele* (Nahl 16: 125) çerçevesinde yeniden tanımlamaları bir zorunluluktur. Bu zorunluluk rasyonel olanın peşinde gitmeyi, ortak paydalar bulmayı, birlik ruhunu aramayı, vs. gerektirir. Bu yeni çağdaşlık içinde özgürlüklerden bahsettiğimizde, eskiden beri var olan ama göç olgusuyla birlikte adı daha sık *duyulan ırkçılık, farklılık, ötekilik, hoşgörü, azınlıklar, sömürgecilik, entegrasyon, asimilasyon, ayrılıkçılık, yurttaşlık, vs.* kavramların içeriğinin yeniden tanımlanması gerekmektedir. Bu kavramların tanım alanlarının yeniden belirlenmesiyle, insanlar arasındaki eski çatışma ve bölünme hatlarının yerini alacak bir adalet, tolerans ve karşılıklı saygı kültürünün temelleri atılabilecektir.

Üzerinde yükseldikleri sağlam temelleri olmayan düşünceler, sürekli başkalarıyla mücadele ile beslenir ve her dönemde 'fobi'ler üretirler. Ortaçağlarda kâfirler, sapıklar gibi dinsel kavramlar üzerinden verilen bu mücadele biçimi, ulus devletlerin ortaya çıkışı ile yedeğine politik ve kültürel kavramları da almıştır. Sömürgecilik döneminde bu beslenme, Batı-dışı kültürlerin varlığı teziyle desteklendi. Şimdi ise sözde-İslam fobisi üzerinden Batı kendi entegrasyonunu gerçekleştirmektedir. Bu hengâme içinde Batı'nın değerlerini (dini, kültürel, politik, vs.) tartışmaya açmak bile mümkün olamamaktadır. Batı-dışı olmanın ne anlama geldiğinin kötü örneği olarak kurguladığı ve kitlelere pazarladığı bir Müslüman dünya ortada dururken, böyle bir sorgulama ne kadar mümkün olabilir ki?

Böyle bir tutum sebebiyle, tartışma, müzakere etme, ortak tutumlar belirleme alanı, siyasal ve köktenci tutumlarca zapt edilmektedir. Batı-dışı kimlikler, baskın formu İslam olmak üzere, ötekileştirildi ve bu ötekileştirilmenin yarattığı dinsel köktencilik üzerinden bir bütün olarak dine karşı mücadele başlatıldı. Acı olan bu süreçte dinin bütün söylemlerinin, dinin içinde bir tepki

faaliyeti olarak öne çıkan köktenci unsurlar tarafından ele geçirilmiş olmasıdır. Din artık kendini, iç yapısını ve mantığını rasyonel terimler ve kavramlar üzerinden kurarak değil, birer refleks eylemi olarak ifade etmeyi tercih eder hale gelmektedir. İslam'ın özünü diğerlerinden ayırdığına inandığımız temel terimler ve kavramlar da bu süreçte soluklaşmaktadır. Müslüman toplumlar bu gidişatın farkına vararak, yaşam biçimlerinin temel düşünce kriterlerine dönüşmesine engel olmalıdırlar.

Sonuç

Göç alan ülkelerin göçmenlere karşı tutumları, göçmenlerin bu tutumlara karşı geliştirecekleri refleksi belirleyecek bir ağırlığa sahiptir. Bu anlamda göçmenlerin uyumundan bahseden ev sahibi ülkelerin her şeyden önce kendi kültür politikalarını ciddi anlamda sorgulamaları gerekir.

Batı'nın Batı-dışı toplumların kimliklerini oluşturan alt yapıya (din, kültür, vs.) yönelik tutumları, en azından çağdaş bağlamda kullandığımız anlamıyla, göç olgusuyla karşılaşmadan önce var olan bir felsefi arka plana sahiptir. Dünyayı Batı ve dışındakiler yahut merkez ve çevre şeklinde kategorize eden ve bu ayrımı 'önem' kriteri temelinde yapan bir zihin halinin şu anda tartıştığımız meselenin çözümüne ne kadar katkıda bulunacağı şüphelidir.

Göçmenlerin parçası olduğu sorunların tartışıldığı ülkelerde, eskiden beri var olan ama göç olgusuyla birlikte adı daha sık *duyulan ırkçılık, farklılık, ötekilik, hoşgörü, azınlıklar, sömürgecilik, entegrasyon, asimilasyon, ayrılıkçılık, yurttaşlık, vs.* kavramların içeriğinin yeniden tanımlanması gerekmektedir. Bu kavramların tanım alanlarının yeniden belirlenmesiyle, insanlar arasındaki eski çatışma ve bölünme hatlarının yerini alacak bir adalet, tolerans ve karşılıklı saygı kültürünün temelleri atılabilecektir.